

Založení Mezinárodní varnské sociologické školy*

Ve dnech 2.—7. června se v Mezinárodním domě vědců ve Varně uskutečnilo XI. zasedání Mezinárodní letní varnské školy marxisticko-leninské filozofie. Zúčastnilo se ho 146 delegátů a hostů z BLR, NDR, MLR, SSSR, VLR a ČSSR. Základním tématem byla *materialistická dialektika jako teorie poznání*. Bylo předneseno 12 hlavních referátů a více než sto zpráv a diskusních příspěvků.

Program zahrnoval i dvě specializovaná sociologická zasedání na téma *dialektika teoretického a empirického poznání v sociologii*.

První z nich řídil T. M. Jaroszewski (PLR), který v úvodním projevu ocenil toto nové rozšíření programu, jež je výrazem těsného spojení mezi marxisticko-leninskou filozofií a sociologií. Vyslovil naději, že diskuse o vztazích mezi teoretickým a empirickým poznáním v sociologii povede k důležitým závěrům při objasňování vazby sociologických teoretických a matematických modelů k sociální realitě a k empirickému sociologickému poznání. Tato problematika má základní význam v řadě případů: při zjišťování vazeb mezi synchronickými a diachronickými, mikrosociálními a makrosociálními procesy, mezi hodnotovými systémy a reálným chováním, při upřesňování struktury teoretického sociologického poznání, při zkoumání vzájemného působení sociologie a ostatních věd o společenské skutečnosti, při zpracovávání sociologických informací samočinnými počítači aj. Objasnění těchto vazeb přispěje k včasnému odhalení nových procesů a rozporů ve výstavbě rozvinuté socialistické společnosti a k efektivnímu řízení v podmínkách přechodu od extenzivní k intenzivní formě budování socialismu a rozvíjení soudobé vědeckotechnické revoluce.

První hlavní referát na téma *základy explikace pojmů teoretického a empirického poznání v sociologii* přednesl V. Dobrijanov (BLR). (1) Zdůraznil nutnost diskuse o specifičnosti a vzájemném působení teoretického a empirického poznání v sociologii, která má vést ke zvýšení poznávací účinnosti sociologických výzkumů a sociálně technologického a ideologického významu jejich výsledků. Jako otázky, o nichž je třeba diskutovat, označil zvláště problém kritérií umožňujících rozlišovat v sociologii teoretické a empirické poznání, problém vzájemného působení těchto dvou typů poznání při přípravě a provádění jednotlivých sociologických výzkumů, při praktické realizaci sociologického poznání i v rámci vztahu sociologie, filozofie a ostatních věd o společenské skutečnosti.

Společný referát akademika M. B. Mitina a člena korespondenta T. V. Rjabuškina (SSSR) O *vztahu mezi teoretickým a empirickým poznáním v sociologii* byl přednesen akademikem Mitinem. Bylo v něm poukázáno na vzrůstající zájem o sociologii, což svědčí o složitosti současných úkolů, které je třeba řešit při poznávání a řízení sociálních procesů. Marxisticko-leninská sociologie může tyto úkoly řešit pouze na základě a v těsné spolupráci s marxisticko-leninskou filozofií, především s historickým materialismem. Tato spojitost se projevuje i při diskusi o pojmech teoretického a empirického sociologického poznání.

V souvislosti s otázkou vztahu mezi teoretickým a empirickým sociologickým poznáním rozlišil M. B. Mitin dva aspekty. Prvý z nich se týká vztahu rozvíjejícího se sociologického teoretického aparátu k empirické základně sociologických výzkumů. Druhý aspekt se vztahuje k formování teoretického aparátu vědy. Oba aspekty jsou důležité jak pro vývoj marxisticko-leninské sociologie, tak při diskusi s nemarxistickými názory. Součástí pokračujícího řešení těchto problémů v marxisticko-leninské sociologii je diskuse o úloze historického materialismu, o speciálních sociologických teoriích a o empirických sociologických výzkumech, o různých formách vědění a metod poznání v rámci sociologického výzkumného procesu. V diskusi je třeba hledat odpověď na otázky struktury sociologického vědění a jeho souvislosti se sociálně filozofickým věděním, na otázky shod a rozdílů mezi teoretickým a empirickým poznáním v sociologii a ostatních vědách aj.

Tyto problémy jsou neobyčejně aktuální zejména proto, že zaostávají výzkumy zaměřené na strukturu a výstavbu speciálních sociologických teorií a na úlohu

* Tato zpráva byla napsána pro redakci časopisu *Sociologičeski problemi*; s jejím laskavým svolením ji otiskujeme.

1) Referát je otištěn v rubrice statí tohoto čísla.

procesů „formalizace“, „idealizace“ a „modelování“ při získávání sociologických teoretických poznatků. Pozornosti si zasluhuje i diskuse o úloze experimentu v přírodovědě a v sociologii, jakož i o otázkách spojení teorie se sociální a vědeckou praxí.

Od jednotlivých empirických výzkumů lze účinně přejít k vysvětlování zkoumaných jevů pouze tehdy, jestliže se přitom přihlíží k zákonitostem společnosti jako celku. Dostatečně hluboké studium jednotlivých sociálních jevů je však na druhé straně možné jen tehdy, jestliže se opírá i o empirické sociologické výzkumy.

Koreferát S. Widerszpila (PLR) *O vzájemném vztahu teoretického a empirického poznání* byl věnován některým základním metodologickým otázkám teorie rozvinuté socialistické společnosti. Mezi těmito otázkami mají základní význam otázka teoretického či empirického východiska při výstavbě této teorie a otázka jejich poznávacích zvláštností. S. Widerszpil přistupuje ke kladení a analýze těchto otázek z pozice pojmu empirie, jež ztotožňuje s pojmem praxe, kterou chápe jako souhrn činnosti lidí při přetváření přírodní a sociální skutečnosti. Za „teoretické vědění“ označuje takové vědění, které je schopno vysvětlit určité jevy. Strukturu a funkce teoretického vědění znázorňuje jako sedmičlennou množinu s odpovídajícími vazbami mezi jejími členy. Jako kritérium pro hodnocení teorií navrhuje ekonomičnost, stupeň obecnosti, vědeckou odůvodněnost a prognostické možnosti.

Podle S. Widerszpila neodpovídají výsledky, jichž bylo dosaženo při výstavbě teorie rozvinuté socialistické společnosti, maximálním požadavkům uvedených kritérií. Možnost urychlené výstavby této teorie je ve spojení ideálního modelu rozvinuté socialistické společnosti s odpovídajícími zobecněními provedených pozorování a pokusů. Konečným (praktickým) cílem je v obou případech formování efektivních plánovaných úkolů rozvoje socialistické společnosti.

Hlavní úsilí však nesmí směřovat k přesnému ohraničení teoretického a empirického sociologického poznání, ale musí mezi nimi vytvářet most.

D. Spasov (BLR) se ve svém koreferátu *O některých nesprávných spojeních mezi empirickou a teoretickou sociologií* zabýval názorem, podle něhož je empirické v sociologii více či méně prostou registrací, zatímco teoretické předpokládá více či méně složitou interpretaci. Analyzoval některé nelogické přechody mezi takto chápaným empirickým a teoretickým sociologickým poznáním. Charakteristickým příkladem takového nesprávného spojení je unáhlené přisuzování kauzální vazby jevům či znakům, které za sebou následují nebo se proporcionálně střídají. V takovém případě je úkolem teoretické interpretace postihnout i další existující proměnné charakterizující uvedené souvislosti. Problematické jsou rovněž určité varianty spojení registrace a interpretace. Jako typické příklady uvedl D. Spasov krajnosti metodologického holismu a metodologického individualismu. Jiný typ nesprávného spojení empirické a teoretické sociologie vyrůstá z náchylnosti autorů empirických sociologických výzkumů k různým variantám „teorie faktorů“. Zvláštní nebezpečí v této souvislosti představuje přehlížení sociálního smyslu nezávislých proměnných, jako jsou „rasa“, „pohlaví“ či „věk“, což vede k různým biosociologickým tendencím. Jedinou cestou k překonání těchto nebezpečí je přístup z důsledně dialektickomaterialistických pozic.

V diskusi zdůraznil V. A. Lektorskij (SSSR), že je nutné na jedné straně přesně metodologicky odlišit pojmy empirického a teoretického sociologického poznání, na druhé straně však současně propojit empirické a teoretické poznání v reálném výzkumném procesu. Empirické sociologické poznání není charakterizováno procedurou „popisu“, neboť je známo, že empirické vědění může obsahovat i možnosti vysvětlení. Dodatečnou diferenciaci předpokládá i pojem teoretického poznání, poněvadž různé teorie, které se vztahují i k jedné předmětné oblasti, mohou mít různé vysvětlovací a prognostické kvality. Při určování metodologických charakteristik sociologických teorií je třeba nadto mít na zřeteli jejich angažovanost v reálném společenském procesu.

V. Adamski (PLR) se zabýval existující dělbou práce mezi empiricky a teoreticky orientovanými teoretiky, k nimž se řadí ještě odborníci v oblasti metodologie. Tato dělba je nutná a efektivní, její krajní formy v sobě však skrývají vážné nebezpečí. V současnosti je nejdůležitější spojit teoretické konstrukce s jejich empirickým prověřováním a zobecňovat výsledky empirických sociologických výzkumů v sociologických teoriích. Tento dvousměrný proces je spojen s řadou potíží podmíněných překážkami při operacionalizaci teoretických pojmů nebo nehistorickým přístupem k interpretaci údajů získaných při empirických výzkumech. Aktuálním úkolem je i rozpracování mikrosociologických teorií v těsném spojení s makrosociologickými teoriemi.

Druhému sociologickému zasedání předsedal F. Charvát (ČSSR), jenž vyzdvihl význam základních momentů diskuse o otázkách empirického a teoretického poznání v sociologii pro společenskou praxi. V podmínkách socialismu jako společnosti,

kteřá je budována na základě vědeckého objasňování a předvídání, jsou tyto otázky zvlášť významné.

P. Sztompka (PLR) ve svém referátu *Struktura sociologického teoretického poznání* osvětlil a analyzoval základní koncepty kognitivismu a aktivismu v sociologii a načrtl marxistickou alternativu překonání těchto metodologických krajností. Podle jeho názoru existují zejména dva způsoby jak překonat dichotomii, jež je pro tyto krajnosti charakteristická (hodnotová neutralita — hodnotová závaznost, deskripce — direktiva, poznávací zájem — praktický zájem aj.). Prvním způsobem je odhalení obecných předpokladů dichotomních stanovisek druhý způsob spočívá v nalezení alternativních stanovisek. K obecným postulátům kognitivismu a aktivismu v sociologii patří přesvědčení o objektivnosti a stabilitě sociální skutečnosti, o protikladu mezi poznávací a praktickou činností, mezi poznáním a hodnotou. Marxistické pojetí překonává tyto dichotomie, neboť chápe společnost jako produkt lidské činnosti, sociální skutečnost vidí v její jednotě i v neustálém procesu vývoje, přihlíží k sociálním funkcím sociologického poznání, ke spojitosti mezi poznáním a hodnocením, mezi kategorickými (deskriptivními) a normativními soudy.

H. Scheiner (NDR) přednesl referát na téma *Místo a funkce sociologické teorie v systému společenských věd*. Odmítl dichotomizaci teoretického a empirického poznání v sociologii a ukázal řadu jejich vzájemných vazeb. Věnoval pozornost především specifice teoretického poznání v sociologii a osvětlil základní vazby sociologie k historickému materialismu, k politické ekonomii a k teorii vědeckého komunismu; poukázal rovněž na spojitost obecné sociologie s odvětvovými sociologickými teoriemi. Za centrální pojem, jenž má v diskusích o místu a funkcích marxisticko-leninské sociologické teorie základní teoretický a organizující význam, označil H. Scheiner pojem společensko-ekonomické formace. Sjednocuje v sobě pojmy mikro-sociální a makrosociální závislost, struktura a proces, fungování a vývoj sociální skutečnosti.

K. Gurski (PLR) přednesl zprávu *Teoretické a empirické přístupy ve výzkumu společenského pokroku*. Vzájemně odlišil pojmy „sociálně ekonomický růst“, „vývoj“ a „pokrok“ a zdůraznil, že pro různé oblasti společenského života jsou nutná různá kritéria společenského pokroku.

M. Minkov (BLR) se věnoval *základním teoretickým a metodologickým principům operacionalizace teorie sociologické struktury*. Za hlavní moment spojený s operacionalizací jednoho z klíčových pojmů v bulharské sociologické literatuře označil rozlišování „vertikální struktury společnosti“ (společenské vztahy, struktury a pod-struktury) a „horizontální struktury společnosti“ (základní stránky a hlavní oblasti společenského systému). Metodologický aparát pro řešení komplexního úkolu operacionalizace tohoto pojmového aparátu, vybudovaného pomocí kritérií „vztahy“, „potřeby“ a „činnosti“, představuje podle M. Minkova metoda „input — output“, efektivně využívaná pro dosažení meziodvětvové rovnováhy. Výsledkem aplikace tohoto přístupu při operacionalizaci pojmu sociologická struktura společnosti je vydělení základních strukturních jednotek, zajišťujících vzájemné vztahy ve společnosti, a jejich nižších složek.

A. Denes (VLR) se zabýval otázkou *konkrétnosti v empirickém sociologickém výzkumu*. Podle jeho názoru jsou představy o pyramidě sociologických teorií užitečné při přednáškách, v reálném výzkumném procesu se proplétají různé teoretické roviny. Nejčastěji se při výzkumu sociální skutečnosti postupuje od některého kontextuálního celku k jednotlivé části. Poznatky a výzkumy odtržené od celku jsou abstraktní. Charakteristickým příkladem nutnosti systémového (komplexního) přístupu je výzkum sociální efektivnosti jednotlivé výrobní jednotky.

Z. Stankov (BLR) v referátu *Oblast vzájemné součinnosti empirického a teoretického ve společenských vědách (zóna paradoxů v sociologii)* uvedl několik příkladů poznávacích obtíží při přechodu od empirického sociologického poznání k teoretickému, a naopak. Charakteristickým příkladem vzniku paradoxní situace je v tomto kontextu podle jeho názoru problematika vztahu pracovního a volného času. Zastaralé teorie jsou zde objasňovány údaji z empirických výzkumů. Paradoxy, které přitom vznikají, je možno řešit pouze prohloubenou aplikací metody měření časového rozpočtu.

Ž. Ošakov (BLR) obšírně zdůvodnil nutnost rozpracování a aplikace pojmu sociologická struktura společnosti. Bude tak umožněna interpretace sociologických údajů z občanské statistiky, operativních informací společenských organizací a údajů ostatních věd o sociální skutečnosti. O takovýto interpretační aparát usiluje i moderní buržoazní sociologie (Parsons), avšak ve své podstatě byl problém řešen již klasiky marxismu. Nyní je třeba tento aparát využít, abychom se vyhnuli opakování a neefektivnosti jednotlivých výzkumů, aby bylo možno unifikovat empirické indikátory

i v rámci výzkumů v jednotlivých socialistických zemích a tak cílevědomě sociologicky zkoumat sociální skutečnosti.

P. Mitev (BLR) analyzoval ve svém vystoupení některé teoretické, metodologické, technické a organizační problémy vzájemného vztahu teoretického a empirického poznání v sociologii. V souvislosti s těmito problémy jsou charakteristické pokusy operacionalizovat kategorie historického materialismu a vypracovat takové kategorie (způsob života, životní postoj), které poskytují možnost spojit teoretické a empirické poznání. V současnosti nejde pouze o vypracování a prověření jednotlivých metodik výzkumu, ale o jejich sjednocení a porovnání. Po organizační stránce je třeba otázku součinnosti teoretického a empirického poznání při výzkumu jednotlivých předmětů ných oblastí, například mládeže, klást s ohledem na instituce, které tento výzkum realizují a využívají.

V. Dobrijanov (BLR) odpověděl na některé otázky vztahující se k jeho referátu a vyjádřil se k problémům, které byly posuzovány v diskusi. Diskuse o teoretickém a sociologickém poznání v sociologii se podle jeho názoru nesnaží tyto typy poznání oddělovat a klást proti sobě, ale metodologicky objasnit jejich specifčnost, aby pak na tomto základě mohla být zvýšena efektivnost jejich součinnosti v reálném výzkumném procesu. Reálným problémem je v této souvislosti například využití poznatků o empirických sociologických zákonech. Je nesporné, že mezi teoretickým a empirickým poznáním v sociologii existují nesprávná spojení. Jejich příčiny však nejsou jen logicko-metodologické, ale rovněž sociální. To je třeba mít na zřeteli i při diskusi o některých tradičních dilematech v sociologii.

K diskusi byly dále předloženy vědecké zprávy. Tématem zprávy A. Atanasova bylo *teoretické a empirické sociologické poznání při přípravě programu pro zpracování individuální základní informace*. Program je určen pro zajištění přechodu od individuální informace k souhrnné informaci. Prolíná se v něm empirické a teoretické poznání i určení cílů a úkolů empirického sociologického výzkumu, vypracování teoretického modelu, pracovní hypotézy a výzkumného instrumentária. Kromě toho poskytuje možnost verifikace teoretických závěrů a stimulace nových teoretických a empirických výzkumů.

N. Genov se ve své vědecké zprávě *Výzkumný program ve struktuře teoretického sociologického poznání* zabýval ontologickými, metodologickými, gnoseologickými a sociologickými předpoklady, které usměrňují a regulují („programují“) jednotlivé teoretické sociologické výzkumy. Cílevědomé srovnávání, formování a využívání výzkumných programů je podle jeho názoru jedním z nejefektivnějších prostředků ke zvýšení poznávací, praktické a ideologické efektivnosti sociologického výzkumu.

V písemné formě byl na sociologickém zasedání předložen i obšírný referát K. Rychtaříka (ČSSR) *Vztah empirického a teoretického poznání v marxistické sociologii*. Byl věnován otázkám určení pojmů empirického a teoretického poznání v sociologii, při němž je třeba vycházet z dialektickomaterialistického pojetí vztahu praxe a poznání a aktivity poznávacího odrazu. Vzájemný vztah teoretického a empirického poznání v sociologii je možno zkoumat z logického, gnoseologického a metodologického hlediska. Autor analyzoval charakteristické příklady takových přístupů s ohledem na různé etapy v sociologickém výzkumném procesu.

Na závěr jednání sociologů se pod předsednictvím T. M. Jaroszewského (PLR) uskutečnilo ustavující zasedání *Mezinárodní varnské sociologické školy*. S. Angelov (BLR) načrtl základní etapy vybudování mezinárodní školy marxisticko-leninské sociologie a informoval o rozhodnutí porady místopředsedů akademií věd socialistických zemí (Praha, květen 1980), jímž byla škola založena. Představitelé jednotlivých zemí zakládajících školu navrhli členy vědecké rady školy. Zvoleni byli Ž. Ošavkov a V. Dobrijanov z BLR; R. Weidig a G. Winkler z NDR; N. Handin z MLR; S. Widerszpil a V. Adamski z PLR; člen korespondent T. V. Rjabuškin a G. V. Osipov ze SSSR; F. Charvát a V. Bauch z ČSSR. Návrhy na členy vědecké rady za VLR budou předloženy dodatečně.

Na jejím prvním zasedání byly prodiskutovány a schváleny dočasné stanovy školy, platné do příštího setkání v červnu 1981 ve Varně. Byl prodiskutován a schválen program příštího zasedání, jehož základním tématem bude *sociologie a sociální praxe v podmínkách socialismu – zkušenosti a perspektivy*. Předpokládá se, že budou připraveny základní referáty a koreferáty zaměřené ke čtyřem základním otázkám: *využití sociologie ve společenské praxi; sociologické výzkumy sociální struktury a řízení sociálních procesů; sociální plánování a socialistická společnost – zkušenosti a perspektivy; sociologie a průmyslový podnik*. Pro mladé sociology bude především určen „kulatý stůl“ na téma *sociální úloha sociologie v podmínkách socialistické společnosti*.

Založení Mezinárodní varnské sociologické školy tvoří jednu z posledních etap institucionalizace sociologie v socialistických zemích. Lze oprávněně doufat, že tato škola významně přispěje k rychlému ideovému a profesionálnímu rozvoji marxisticko-leninské sociologie, ke zvyšování sociální efektivity sociologických výzkumů a k upevnění pozic marxismu v mezinárodních vědeckých diskusích.

Nikolaj Genov

K šedesátému výročí československého Komsomolu

V letošním roce šedesátého výročí založení Komunistické strany Československa si připomínáme i šedesáté výročí první revoluční organizace československé mládeže, která vznikla počátkem roku 1921. Skutečnost, že československý Komsomol vznikl dříve než Komunistická strana Československa, byla přitom výrazem konkrétních podmínek tehdejší historické situace.

Při rozštěpení sociálně demokratické strany na pravici a marxistickou levice se mládež – organizovaná v mládežnických sekcích při místních stranických organizacích – ve své drtivé většině postavila na pozice levice. Důvodem byla nejen skutečnost, že byla v menší míře zasažena oportunistem sociální demokracie, ale i to, že pod dojmem trpkých válečných zkušeností, silných emocionálních prožitků i určitých deziluzí z politického vývoje samostatného Československa byla mnohem radikálnější ve svém programu i v požadavcích. Také její úsilí o vytvoření samostatné, skutečně revoluční organizace bylo, právě pro věkovou homogenost, mnohem jednodušší. Cesta mládeže k revoluční organizaci internacionálního charakteru byla proto přímočařejší i jednodušší, mimo jiné i proto, že v případě vzniku Komsomolu šlo o ideové a organizační spojení asi 40 000 mladých lidí, zatímco vznik Komunistické strany Československa se dotýkal nepoměrně většího počtu pracujících.

Při vlastním konstituování komsomolské organizace příslušela významná úloha i Komunistické internacionále mládeže, která od svého vzniku v listopadu 1919 působila jako mládežnická sekce Komunistické internacionály. Pod jejím přímým vlivem vznikl v Československu nejdříve *Svaz komunistických mladých dělníků Slovenska* (září 1920) a *Svaz německé revoluční mládeže v Čechách* (listopad 1920). Obě tyto organizace se programově vyslovily pro vstup do Komunistické internacionály mládeže a pro vybudování jednotného celostátního komunistického svazu mládeže. Pro sloučení veškeré pokrokové mládeže v jednotnou komunistickou organizaci a její vstup do Komunistické internacionály mládeže se v lednu 1921 vyslovila i mládež sdružená od května 1920 ve Svazu komunistických skupin. K rozhodujícímu kroku došlo na III. mimořádném sjezdu mládeže Československé sociálně demokratické strany dělnické (levice), který se sešel v Praze 6. února 1921. Na tomto sjezdu byl převážnou většinou hlasů přijat návrh na odloučení sekcí mládeže od sociálně demokratické strany a na vytvoření českého Komunistického svazu mládeže (Komsomolu), který by po organizačním spojení s ostatními národními svazy komunistické mládeže v Československu vstoupil do Komunistické internacionály mládeže. O čtrnáct dnů později se již sešli zástupci všech revolučních mládežnických organizací a rozhodli o jejich sloučení do jednotného Svazu komunistické mládeže Československa, který se stal sekcí Komunistické internacionály mládeže.

Legální ustavující sjezd, který se konal 20. února 1921 v Praze-Břevnově, přijal program a organizační řád nové organizace, zvolil ústřední výbor a stanovil nejbližší úkoly. Současně přijal ustavující sjezd Komsomolu výzvu ke všem revolučním silám, aby co nejdříve založily v Československu jednotnou Komunistickou stranu Československa.

Komsomol sám sehrál v tomto procesu významnou roli a právem je v historii našeho dělnického hnutí považován i za jednu z rozhodujících sil, které přispěly k založení Komunistické strany Československa. Tento výrazně pozitivní a dominující rys revoluční mládežnické organizace byl však provázen i určitými „dětskými nemocemi“, spočívajícími především ve skutečnosti, že komsomolci neměli ještě vyjasněný poměr své organizace k formující se komunistické straně. Mládež, která si vytvořila svou revoluční organizaci s určitým časovým předstihem před vznikem komunistické strany, přeceňovala tuto organizační stránku do té míry, že z ní vyvozovala avantgardní postavení Komsomolu ve vztahu k celé dělnické třídě. Teorie avantgardismu byly v tomto období vážným problémem v celé činnosti Komunistické internacionály mládeže. Proto bylo pro další vývoj československého Komsomolu mimořádně významné především jednání II. kongresu Komunistické internacionály mládeže v červenci 1921 v Moskvě.